

“ՅԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄԻ” ՉՈՒՐՋ

Մեծայարգ խմբագիր «Անահիտ»
հանդէսի,

Պատուական Հանդէսիդ վերջի (յունուար – յուլիս) թիւին մէջ բարի եղեր էիք «Մեր Ազգային մշակոյթն ու մեկնեաները» շատ շահեկան ձեր յօդուածի ընթացքին յիշել վեհանձն դերուատիքով իմ «Վարք Մաշթոցի» իբր «քննական մեծարժէք հրատարակութիւն»։ Յուսամ ատոր արժանի դառնալ երկրորդ եւ աւելի ընդարձակ հրատարակութեամբ (հանդերձ աշխարհաբար թարգմանութեամբ, որպէս զի ամէն Հայու դիւրամատոյց ըլլան հայ գրի, գրականութեան, կրօնի, ազգութեան պատճառ, պաշտպան, պարծանք այդ հոյակապ անձնաւորութեան կեանքն ու արգասիքը)։

Բայց թոյլ տուէք ինծի վեր առնել ատոր հետ ձեր յայտնած կարծիքը թէ լոկ վարկած մըն է իմ հոն մէջտեղ բերած տեսութիւնս (չըսեմ յայտնութիւնս) թէ սխալմամբ մինչեւ մեր օրերը Լուսաւորչի վերագրուած «Յաճախապատում» ճառերը իրօք Մաշթոցիինն են։

Վարկածէ շատ աւելի բան մըն է ան, զօրեղ, անհերքելի փաստերու վերայ կանգնած։ Ստուգութեան այնքան մօտ կուգայ որքան մարդկօրէն կարե-

լի է հասնիլ, որովհետեւ հիմնուած է յայտնի մաթեմատիք նոյնութեան (identité) այն օրէնքին վրայ թէ նոյն բանը նոյն ատեն երկու տարրեր տեղ չի կրնար ըլլալ։

Այսպէս ալ երբ թէ՛ Ագաթանգեղոս եւ թէ՛ Կորիւն իրարու գրեթէ ժամանակակից գրութեանց մէջ կը հաւաստեն նոյն բառերով նոյն ճառերուն համար, մէկը՝ թէ Գրիգոր Լուսաւորիչ գրեց զանոնք, եւ միւսը՝ թէ Մաշթոց գրեց, իսկոյն կը տեսնուի թէ անկարելիութիւն կայ երկուքն ալ իբր ստոյգ ընդունելու։ Յայտնի է թէ կամ մէկը պէտք է մերժուի եւ կամ միւսը։ Կը մընայ լոկ որոշել թէ որուն պէտք է հաւատ ընծայել։

Երկար կ'ըլլայ հոս ընդարձակօրէն կրկնել զբքիս մէջ տուած փաստերս՝ թէ անտարակոյս Կորիւնի հարկ է հաւատ ընծայել, ուստի հոս կը դնեմ հետեւեալ ամփոփոյքը։

Ա. Լեզուաբանական համեմատութիւնը զոր մանրախոյզ ըրած եմ գրքիս մէջ՝ երկուքին մէջ գտնուող այս եւ դեռ բազմաթիւ ուրիշ համանման հատուածներու, — տարակոյս չի թողուր թէ ամենուն մէջ ալ Ագաթանգեղոսը փոխ առած է Կորիւնէ։

Բ. Ճառերուն մէջ պարբերութիւններ կան որոնք Հայոց դարձը նոր կա-

տարող եկեղեցականի մը բերնին մէջ անյարմար կը հնչեն:

Գ. Ճառերուն մէջ կան տեղեր որոնք պատշաճ են Մաշթոցի միայն, եւ կայ յատկապէս նախադասութիւն մը որ նոյն է իմաստով Կորինի մէջ ցարդ մութ համարուած, չհասկցուած նախադասութեան մը հետ, եւ այս վերջինը սքանչելապէս կը լուծուի եւ կը բացատրուի առաջինով:

Գ. (Եւ ամենէն գլխաւորը) Կորին իր սիրելի ուսուցչին (զոր «իր հայրը» կ'անուանէ), քովն է եղած, ականատեսը, ականջալուրը, եւ անոր կեանքը գրելով՝ վախճանելէն 3-4 տարի վերջը՝ հրաման ստացած է կաթողիկոսէն եւ քաջալերանք իր երեւելի աշակերտակիցներէն որոնք ամենքը համաձայն համոզուած են թէ Կորինն է ամենէն գիտակը, ատակը՝ վայելուչ եւ հաւատարմութիւնը գրելու մեծ ուսուցողին կեանքին, եւ այսպէս աշակերտակիցներու, ժամանակակիցներու աչքին տակ չէր կրնար անհաւատալի բաներ գրի առնել, մինչդեռ Ագաթանգեղոսի գրուածքը խմբագրութիւն մըն է Ե. դարու երկրորդ կէսին կատարուած (այսպէս է ներքամիտ քննարան Գուռաժիգի գնահատումը եւս) արժէքով, հնութեամբ, գրութեան թուականով իրարմէ շատ տարբեր քանի մը գրուածքներու, որոնց մէկ մասը բնաւ պատմուած դէպքերուն ժամանակակից գրութիւն չէ, մինչդեռ Կորինի մատենիկը ամբողջ՝ միակաւոր գրուածք՝ ծայրէ ծայր իրեն ժամանակակից դէպքերու պատմութիւն է: Մերժել Կորինի վկայութիւնը, ուրեմն հետեւանք կ'ունենայ ամբաստանելու զայն իբր կեղծարար, սուտգրոյց, յերիւրող, եւ նոյն իսկ ժամանակակիցներու, դասընկեր-

րու իր խարդաւանանքը կլլեցնել ձեռնարկելու չափ յանդուգն խաբէրայ: Անմտածելի՛ բան արդարեւ:

Այս չորս կէտերուն, զորս արդէն նկատի առած էի, կարելի է աւելցնել սա հինգերորդն ալ. Կորին ամենուն իր անունով ծանօթ, յայտնի անձ է: Ագաթանգեղոս (այս յոյն բառը կը նշանակէ «բարի պատգամարեք», «աւետարեք», ըսենք «Աւետիս») բու նանուն չ'երեւիր անձի, այլ ստացիկ գրչանուն: Ոչ ոք աւանդած է թէ այդ անունով անձ տեսած, ճանչցած է: Փարպեցի եւ Խորենացի ի լրոյ միայն գիտեն թէ ժամանակին Տրդատ այդ անունով քարտուղար մը ունեցած է: Եթէ իրաւ կար, անշուշտ յոյն գրով եւ լեզուով գրած է, Ե. դարուն մէջ թարգմանուած է, եւ թարգմանութեան մէջ ինչ փոփոխութիւններ, յաւելումներ կրած է՝ չենք գիտեր, զի հին յոյն բնագիրը չէ հասած մեզի:

Ամէն պարագայի մէջ «Ագաթանգեղոս» անունին տակ մէջտեղ բերուած հաւաքուած այլ եւ այլ գրուածքները ամենքն ալ իրենք չեն կրնար ըլլալ: Ծատոնց ցուցուած է թէ, օրինակի համար, Գրիգոր Լուսաւորչի «Ընդարձակ վարդապետութիւն»ը, յետոյ աւելցրւած է «Համառօտ»ին որ միայն կ'երեւի Զ. դարուն կամ է. ին մեր հայ բնագրէն յունարէն թարգմանութեան մէջ: Որոշ է, նաեւ թէ ինչ ինչ հատուածներ (յառաջարանին եւ վերջարան - պատմութեան մէջ) Կորինէ փոխ առնուած են: Այսպէս՝ Կորին անհամեմատ աւելի որոշ անձ է, եւ որոշապէս իրն է ամբողջ իր անունով ճանչցուած գրուածքը՝ «Վարք Մաշթոցի»: Ուրեմն պէտք է անձերու եւ իրենց վերագրուած հեղինակութեանց ստուգութեան այս բաղդա-

ստութիւնն ալ կ'ըսել, երբ իրենց վկայութեան արժէքը գնահատելու վրայ է խնդիրը:

Զերդ սիրով

ԳԱՌՆԻԿ ՖԵՏԳԼԵԱՆ

Մեր սիրելի բարեկամին եւ թանկագին աշխատակցին այս նամակին ի պատասխան, պիտի ըսեմ որ «Յաճախապատում» անունով մեզի հասած ճառերուն՝ որ բոլոր հին ձեռագիրներուն մէջ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին կը քերականութիւն՝ Լուսաւորչէն գրուած չըլլալուն եւ ինքս շատոնց համոզուած եմ, եւ այդ մասին Ֆետգլեանի յայտնած կարծիքին համար չէ որ «վարկած» բառը գործածեր էի: Երբ մենք ուսանող էինք Կեդրոնականի մէջ, մեր պատուական ուսուցիչը Մատթիա Գարագաշեան արդէն մեզի կ'ըսէր թէ անհնար էր «Յաճախապատում»ը վերագրել Լուսաւորչին, եւ այդ անհնարութիւնը ինք գլխաւորապէս կը հիմնէր այդ ճառերու լեզուին վրայ, որ յետոսկեղարեան հայերէն է: Ֆետգլեան իրաւամբ դիտել Լուսայ որ եթէ Լուսաւորիչ իր ճառերն ու քարոզները գրի առնել որոշէր, յոյն լեզուով գրած պիտի ըլլար զանոնք, որովհետեւ Ժողովուրդին քարոզած ատեն եթէ ան անշուշտ հայերէն կը խօսէր, իր մտածումները գրի առնելու համար ո'չ հայերէն գիր ունէր իր տրամադրութեան տակ, ո'չ կազմուած մատենագրական հայ լեզու, եւ ինք որ իր ուսումը ստացած էր Կեսարիա յոյն դպրոցի մէջ, յունարէնով պիտի շարադրէր իր քարոզները: Ֆետգլեան փաստացի կերպով ի վեր հանեց Անահիտի նախկին շրջանի եւ ներկայ շրջանի իր հմտալից ուսումնասիրութեանց եւ իր «Վարք Մաշթոցի»ի հրատարակութեան յառաջարանին ու ծանօթագրութեանց մէջ՝ սա կէտը թէ այն հայ հեղինակը որ «Ազաթանդեղոսի» առաջին ու վերջին մասը շարադրած է, Կորիւնի «Վարք Մաշթոցի»էն խումբ մը պարբերութիւններ փոխ առած եւ յարմարացուցած է Լուսաւորչի կենսագրութեան եւ ատենց մէջ է նաեւ Մաշթոցի «յաճախապատում», զիւրապատում» կրօնական - խրատական ճառերու վերաբերեալ պարբերութիւնը զոր Ազաթանդեղոսի գիրքը շարադրողը քանի մը բառի փոփոխութեամբ կամ յաւելմամբ առած ու պատշաճեցուցած է Լուսաւորչին: Այս բոլորը վիճելի գտնել մտքէս չեմ անցընէր. «վարկած»ը «Յաճախապատում» անունով մեզի հասած ճառերու հաւաքածուն Մաշթոցին վերագրելուն մէջ կը կայանայ: Այդ վարկածը, ինչպէս Ֆետգլեան ինքն իսկ Անահիտի նոր շրջանի Ա. տարուան թիւ 3ի իր յօդուածին մէջ կը յիշատակէ, արդէն ուրուագծուած էր՝ վէպէր եւ Ֆետտեր գերման բանասէրներուն կողմէ. Ֆետգլեան այդ վարկածը փաստերով ապացուցանել աշխատած է, բայց - եւ այդ է իմ բնական - իր փաստերը, թէ եւ չահեկան ու զօրեղ, դեռ չեն բաւեր այդ վարկածը վերջնապէս ապացուցուած ստուգութեան փոխելու, քանի որ այդ «Յաճախապատում» անունով մեզի հասած ճառերուն լեզուն չէ ոսկեղարեան հայերէնը, չէ հայերէնը Աստուածաշունչի Առակաց Գրքին որուն թարգմանութիւնը որոշ գիտենք թէ Մաշթոցի ձեռքով է կատարուած: Ֆետգլեան իր այդ յօդուածներու շարքին մէջ սա կարծիքը եւս կը յայտնէ թէ Ազաթանդեղոսի վերագրուած գրքին այն գլուխը որ Ս. Գրիգորի ընդարձակ «վարդապետութիւն»ը կը բովանդակէ, Կորիւնի ձեռքով շարադրուած կը թուի՝ ըստ լեզուին եւ ոճին. արդ, եթէ կարելի է ենթադրել որ Ե. դարուն Կորիւն շարադրեր է Ս. Գրիգորի «վարդապետութիւն»ը եւ զայն ետքէն «Ազաթանդեղոս»ի մէջ դրեր են իբր Ս. Գրիգորէն իսկ գրուած կարելի չէ՞ միթէ ենթադրել նաեւ որ Ե. դարէն յետոյ ապրած հայ գրող մը շարադրած ըլլայ՝ ըստ աւանդութեան եւ մանաւանդ ըստ իր երեւակայութեան՝ Լուսաւորչի ճառերը եւ զանոնք ներկայացուցած իբր Լուսաւորչին իսկ ձեռքով շարադրուած: Աս ալ ուրիշ վարկած մըն է, որ կրնայ պաշտպանուիլ: Զեմ ըսեր թէ այդ վարկածը ամենէն

սաւորչի կենսագրութեան եւ ատենց մէջ է նաեւ Մաշթոցի «յաճախապատում», զիւրապատում» կրօնական - խրատական ճառերու վերաբերեալ պարբերութիւնը զոր Ազաթանդեղոսի գիրքը շարադրողը քանի մը բառի փոփոխութեամբ կամ յաւելմամբ առած ու պատշաճեցուցած է Լուսաւորչին: Այս բոլորը վիճելի գտնել մտքէս չեմ անցընէր. «վարկած»ը «Յաճախապատում» անունով մեզի հասած ճառերու հաւաքածուն Մաշթոցին վերագրելուն մէջ կը կայանայ: Այդ վարկածը, ինչպէս Ֆետգլեան ինքն իսկ Անահիտի նոր շրջանի Ա. տարուան թիւ 3ի իր յօդուածին մէջ կը յիշատակէ, արդէն ուրուագծուած էր՝ վէպէր եւ Ֆետտեր գերման բանասէրներուն կողմէ. Ֆետգլեան այդ վարկածը փաստերով ապացուցանել աշխատած է, բայց - եւ այդ է իմ բնական - իր փաստերը, թէ եւ չահեկան ու զօրեղ, դեռ չեն բաւեր այդ վարկածը վերջնապէս ապացուցուած ստուգութեան փոխելու, քանի որ այդ «Յաճախապատում» անունով մեզի հասած ճառերուն լեզուն չէ ոսկեղարեան հայերէնը, չէ հայերէնը Աստուածաշունչի Առակաց Գրքին որուն թարգմանութիւնը որոշ գիտենք թէ Մաշթոցի ձեռքով է կատարուած: Ֆետգլեան իր այդ յօդուածներու շարքին մէջ սա կարծիքը եւս կը յայտնէ թէ Ազաթանդեղոսի վերագրուած գրքին այն գլուխը որ Ս. Գրիգորի ընդարձակ «վարդապետութիւն»ը կը բովանդակէ, Կորիւնի ձեռքով շարադրուած կը թուի՝ ըստ լեզուին եւ ոճին. արդ, եթէ կարելի է ենթադրել որ Ե. դարուն Կորիւն շարադրեր է Ս. Գրիգորի «վարդապետութիւն»ը եւ զայն ետքէն «Ազաթանդեղոս»ի մէջ դրեր են իբր Ս. Գրիգորէն իսկ գրուած կարելի չէ՞ միթէ ենթադրել նաեւ որ Ե. դարէն յետոյ ապրած հայ գրող մը շարադրած ըլլայ՝ ըստ աւանդութեան եւ մանաւանդ ըստ իր երեւակայութեան՝ Լուսաւորչի ճառերը եւ զանոնք ներկայացուցած իբր Լուսաւորչին իսկ ձեռքով շարադրուած: Աս ալ ուրիշ վարկած մըն է, որ կրնայ պաշտպանուիլ: Զեմ ըսեր թէ այդ վարկածը ամենէն